

УДК 339.543

DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V10\(2018\)-22](https://doi.org/10.31521/modecon.V10(2018)-22)

Тучак Т. В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри митної справи Навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи, Університет державної фіскальної служби України, м. Ірпінь, Україна

e-mail: asol75@bigmir.net

До питання періодизації розвитку митної справи та митної політики України

Анотація. У статті визначено етапи періодизації розвитку митної справи та митної політики України. Висунуто гіпотезу щодо збігу меж періодизації історії України з періодизацією історії митної справи. Розглянуто два загальноприйняті підходи до періодизації історії України. Досліджено перші прояви та згадки про митні відносини на українських землях часів Причорномор'я – відносин зі Скіфською державою; Київської Русі та її митних відносин з Візантією; періоду феодалної роздробленості; часів козацтва та Гетьманщини і їх митних відносин з Туреччиною та Росією; експансією на українські землі митних наказів Катерини II, часів початку XX століття; часів Директорії та Скоропадського; радянської влади та післявоєнного періоду.

Ключові слова: митна справа; митна політика; історія митної справи; мито; митний тариф; митниця.

Tuchak Tetiana, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Customs, Educational and Scientific Institute of Economics, Taxation and Customs, University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine.

To the issue of the periodization of the development of customs and customs policy in Ukraine

Abstract. Introduction. The history of customs and customs policy of Ukraine is a controversial issue for modern researchers at the Institute of Customs Affairs. The most ancient sources do not contain information that would form the most complete picture of customs relations in the territory of modern Ukraine, but at the same time they testify to their important role during the formation of ancient Ukrainian lands. In an objective historical process, customs and customs policy are developing simultaneously with the development of the economy and trade of Kievan Rus, the period of feudal fragmentation, the times of the Cossacks and the Hetmanate, the expansion of the Ukrainian lands, the Soviet regime. However, the borders of the periodization of the development of customs and customs policy are rather blurry, which confirms the relevance of this issue.

Purpose. The article deals with the problem of periodization of customs development and customs policy in Ukraine. The hypothesis about the coincidence of the periodization limits of the history of Ukraine with the periodization of the history of the customs business is put forward. Two common approaches to periodization of the history of Ukraine are considered. The first manifestations and references of customs relations in the Ukrainian lands of the Black Sea region - relations with the Scythian state, Kyiv Rus and its customs relations with Byzantium, the period of feudal fragmentation, the times of the Cossacks and the Hetmanate and their customs relations with Turkey and Russia, and expansion into Ukrainian, the land of customs orders of Catherine II, the beginning of the XX century, during the reign of Alexander I and Nikolai, of the Directory and Skoropadsky, of Soviet power and of the postwar period.

Results. Thus, taking into account the main facts on the history of customs development and customs policy of Ukraine, the following stages of periodization can be distinguished:

- customs business on the Ukrainian territory in the antique era;
- customs business on the Ukrainian territory during the Kievan Rus;
- customs and customs policy during the period of feudal fragmentation of Kievan Rus;
- customs and customs policy during the Cossacks in Ukraine;
- the state of customs and politics in the conditions of the expansion of Ukrainian lands;
- Customs and politics of the Ukrainian state after World War I;
- customs and customs policy of Ukraine in Soviet times;
- formation and development of customs and customs policy of the independent Ukrainian state.

Conclusions. However, taking into account the limited fact and history of customs development and customs policy in Ukraine, this issue remains open and controversial.

Keywords: customs; customs policy; customs history; customs tariff.

JEL Classification: H 32; O 10; N 01.

Постановка проблеми. Історія митної справи та митної політики України є дискусійною проблемою сучасних дослідників інституту митної справи. Найдавніші джерела не містять відомостей, які б найбільш повно формували уявлення про митні відносини на території сучасної України, але водночас вони є свідченням їх важливої ролі у період формування давніх українських земель. В умовах об'єктивного історичного процесу митна справа та митна політика отримує свій розвиток одночасно із розвитком економіки та торгівлі Київської Русі, періоду феодальної роздробленості, часів козацтва та Гетьманщини, експансії українських земель, радянського режиму. Однак, кордони періодизації розвитку митної справи та митної політики є достатньо розмитими, що підтверджує актуальність даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспектами дослідження історії виникнення та розвитку митної справи та митної політики України присвячено наукові праці низки вітчизняних вчених-науковців, серед яких Маложон О.І. [1], Рудніченко Е.М. [2], Масленников Є.І. [3], Філіппова С.В. [2] та інші. Однак недостатньо дослідженими залишаються питання чіткої періодизації етапів формування та розвитку інституту митної справи та митної політики України.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є визначення часових рамок періодизації формування та розвитку інституту митної справи та митної політики України на основі аналізу інструментів та проявів способів регулювання митних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичне наукове товариство визначальним принципом періодизації історії митної справи та митної політики вважає принцип історизму. Враховуючи той факт, що розвиток інституту митної справи є закономірним одночасним процесом розвитку історії України, то, відповідно періодизація розвитку митної справи повинна повністю відповідати усталеній періодизації історії держави. Спробуємо підтвердити або спростувати дану позицію науковців.

Визначаючи періодизацію як раціональний спосіб впорядкування масиву емпіричної та теоретичної інформації стосовно процесів на історичних землях України, низка відомих істориків-вчених дотримувалися власного підходу до даного процесу. Зокрема, М. Грушевський виокремлює додержавний період: три етапи в історії Київської держави – процес творення (IX-X ст.), поступовий розклад (XI-XII ст.), а також етап феодальної роздробленості з окремим розглядом історії Галицько-Волинської держави (XIII-XIV ст.). Потім він зупинявся на переході українських земель під владу Великого князівства Литовського і Польщі (XIV-XV ст.) та на «збиранні» українських земель Королівством Польським (XV-XVI ст.). Окремо досліджувалося питання про походження й розвиток козацтва (до 1648 р.). Далі розглядалися визвольна

війна під проводом Б. Хмельницького і події в Україні після смерті гетьмана, аж до Бахчисарайського перемир'я, укладеного 1680 р. між Російською державою, Османською імперією і Кримським ханатом. Далі слідував період 1681-1708 рр. й діяльності останніх гетьманів аж до ліквідації в 1764 р. інституту гетьманства. Нарешті, аналізувався віковий процес українського відродження в Російській і Австрійській імперіях (до 1860-х рр. включно), а також останні десятиліття української історії (з 1870-х рр.) [4, с. 155]. Відповідно наступними періодами в історії є радянська доба та сучасна Україна.

Відомий історик незалежної України О. Субтельний історію України поділяв на 6 великих періодів: найдавніші часи, Київська Русь, польсько-литовська доба, козацька ера, під імперською владою, Україна у ХХ ст. [4, с. 155].

Зазначимо, що між науковими підходами періодизації історії України М. Грушевським та О. Субтельним є підходи, сформовані за часів радянської влади – зразка 1936-1937 рр., партійної критики 1947 р., часів відлиги та розвинутого соціалізму, які в даному контексті дослідження не беруться до уваги.

Враховуючи вищезазначене та переслідуючи досягнення мети даної статті, спробуємо визначити періодизацію розвитку митної справи та митної політики України, яка є найбільш достовірною та історично вірною.

Перші прояви митних відносин на теренах українських земель припадають на V-VII ст. до н.е. у системі торговельних взаємовідносин скіфської держави та міст Північного Причорномор'я – Ольвії та Херсонесу. У численних історичних працях згадується про те, що в зазначені століття в ході торгівлі, що сформувалась під впливом Візантійської держави, діяли торгово-митні обрядності.

Звернення до джерел, в яких описані торгові шляхи виходу з Причорномор'я до берегів Дону, де товари транзитом проходили через степ, свідчить про те, що і в VI-VII ст. мито вже було інструментом регулювання торговельних відносин східнослов'янських племен.

У VIII-початку IX ст. розпочався етап розвитку Київської Русі, що характеризується консолідацією більшості східно-слов'янських народів, утворенням величезної держави, зміцненням державності і атрибутів центральної князівської влади, активним розвитком зовнішньої торгівлі на основі полюддя і закріплення митних процедур. Наприклад, за часів князювання Олега зберігся історичний факт узгодження митних питань Київської Русі з Візантією, зокрема, договір від 911 р. Вже у ті часи було сформовано норму права збору мита за перевезення товарів не лише через кордони держави, а й кордони міст [9, с. 64].

Таким чином, зазначене є свідченням перших проявів самостійної митної політики Київської Русі. Тому, на момент написання першого зводу законів

Київської Русі – «Руської правди» Ярослава Мудрого (1016 р.) – визначення «митник», «мито», «митниця» були відомі як слов'янам, так і всім іншим народам, що мали тісні торговельні відносини з українською державою.

Саме слово «митниця» утворилося від тюркського слова «тамга», яке означало в кочових народів «клеймо», що ставилося на різних предметах як знак власності. Перші відомості про мито на території сучасної України відносяться до IX ст. Саме тоді були підписані дві торгові угоди з Візантією, так звані «договори з греками»:

1) Договір 907 р. (за іншими джерелами 911 р.) підписаний київським князем Олегом, який засвідчує привілеї київських купців:

- данину по 12 гривень в кочети судна;
- Візантія повинна утримувати київських купців 6 місяців;
- забезпечення безмитної торгівлі;

2) Договір 944 р підписаний приймачем Олега – князем Ігорем і який встановлює певні обмеження: скасування безмитної торгівлі для київських купців, обмеження імпорту парчі та шовку [3, с. 98].

Період феодальної роздробленості Київської Русі XII-XIII ст. характеризувався створенням князями удільних земель власних позицій щодо митної політики встановлення митних податків на перевезення товару. Вже у той час було відома практика ухилення від митної застави.

Мито брали за кожну особу, яка супроводжувала товар. У деяких містах робили податок з цих людей після розпродажу товару, коли вони покидали місто.

В ті часи митні податки були різними: брали не тільки з возу, а й з урахуванням ціни товару. Відомий був і такий вид митного збору, як явка – збір з купця за пред'явленням товару на митній заставі. За наймання комори (складу) для товару на гостинному дворі збиралося комор. Узагальнену систему сплати мита у XI–XII століттях відображено у табл. 1..

Коефіцієнт сумнівності може розраховуватися такими способами:

- визначення питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході;
- класифікації дебіторської заборгованості за строками непогашення;
- визначення середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебіторської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3 - 5 років.

Визначена на основі класифікації дебіторської заборгованості величина сумнівних боргів на дату балансу становить залишок резерву сумнівних боргів на ту саму дату.

Тобто, виходячи з вищевказаного, незалежно від обраного способу розрахунку коефіцієнта сумнівності резерв сумнівних боргів визначається шляхом множення суми залишку дебіторської заборгованості на початок періоду на одержаний коефіцієнт сумнівності. У П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [1] у додатку наводяться приклади розрахунку резерву сумнівних боргів з використанням вищезазначених коефіцієнтів. Основні моменти щодо проведення розрахунку резерву сумнівних боргів, що розглядаються у додатку до П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [1] узагальнені у таблиці 1.

Таблиця 1 Види мита на території України у XI–XII століттях

Види мита	Підвид мита	Сутність
Проїзне	основне	сплата за провезення товару через певну територію
	посажне	різновид мита, який виник залежно від розміру мита в сажнях
	промит	подвійний штраф із возу, який стягували, якщо торговець об'їжджав митну хату (заставу) для того, щоб ухилитися від сплати мита
	замит	платіж, що замінював мито в тому місті, де купець зупинявся для продажу. Стягувався при в'їзді купця в місто, де він розраховував продавати товар, і фактично поєднував у собі проїзне і торгове мито
	заповідь	додатковий штраф, що стягувався з торговця як особистості за ухилення від сплати мита
	поголовщина	мито з осіб, що перевозили товар, переважно поголовний з усієї кількості людей, що перебували на возах і човнах
	мит	мито за право провозу товару, був зорієнтований на кількість транспортних засобів (човнів, возів), незалежно від цінності товару і вантажу. Виділяли два типи: мит сухий (сухопутний збір з возів і візків) і мит водяний – платіж з човнів і стругів
Вивізне	задні колачі	дрібний, мито з торгових людей, що поверталися з ринку після продажу товару і отримання вигоди
	мостовщина	мито за право перевозу товарів через мости
Торгове	явка	мито, яке стягували поголовно не лише з торгових людей, але й з усіх вантажів
	коморне	мито, яке стягували за оренду комори на гостинному дворі
	гостинне	мито, яке стягувалося за право мати склади (за збереження товару)

Джерело: [3, с. 99]

За часів монголо-татарської навали всі купці були зобов'язані сплачувати внутрішнє торговельне мито – тамгу, яке стягувалося з усіх товарів, призначених на продаж.

Наступним етапом розвитку митної справи та митної політики України є часи козацтва починаючи з XV століття. Першою країною-партнером у сфері торговельних відносин козацтва виступила Туреччина. За договором 1649 р. турецького султана з «Військом Запорозьким і народом руським», сторони визначилися: Туреччина повинна була надавати українським купцям право вільно плавати по Чорному і Білому морях з експлуатацією в будь-який час всіх їх портів; вільно спілкуватися з купцями материкових і річних міст з питань продажу, купівлі та обміну; будувати в портах складські приміщення (тобто мати право торгівлі), а Україна в свою чергу перешкоджати запорізьким і донським козакам нападати на Османську Імперію. Завдяки чому на Запорізькій Січі були свої митні порядки. З архівів 17-16 століття можна побачити, що кораблі, не доходячи до Січі, витримували 20-денний карантин і входили в бухту безмитно [1, с. 144]. Зокрема за часів Богдана Хмельницького здійснювалась політика урегулювання митних відносин Росії та України.

Згодом, на початку XVIII століття у рамках створення першої української конституції Пилипом Орликом передбачалась стаття «Необхідність державного регулювання митної справи».

За часів російської експансії у другій половині XVIII століття за наказами Катерини II відбулась ліквідація внутрішньої митниці та було введено митний тариф.

За час уряду Олександра I і Миколи I митна політика проводилася, орієнтуючись на збільшення митних доходів казни. Спостерігалася постійна тенденція зростання зовнішньоторговельного обміну. Створювалися проекти митних статутів, митні округу, велася звітність про конфісковані товари і зловживання на митницях. На території України за статутом 1857 р. були створені 7 митних округів і 23 митниці, а також Севастопольська митниця, яка мала статус митного відділу [1, с. 145].

Після Жовтневої революції 1917 р. організація і робота митного контролю проходила під керівництвом В.І. Леніна. Декрет Леніна вперше встановив правила провезення товарів через кордон від 29 грудня 1917 г. «Про дозвіл на ввіз і вивіз товарів». У цьому ж документі було визначено поняття контрабанди. Митна служба розвивалася в умовах громадянської війни, голоду, розрухи, товарного дефіциту [3, с. 100].

У структурі митниць української держави важливим для діяльності митних установ був декрет РНК РРФСР, прийнятий 21 січня 1919 р. урядом України «Про розмежування прав центральної і місцевої Радянської влади зі збору мит і про регулювання діяльності місцевих установ». Митні установи остаточно

перейшли в систему радянських, після відновлення Радянської влади в Україні в грудні 1919 р. [87].

Період з 1920 р. по 1922 р. мав своєрідну організацію митної справи в Україні. У 1920 році регламентується митна справа за проектом урядової комісії Директорії на чолі з Петлюрою, в червні того ж року в Харкові було створено відділ митного контролю. А в 1921 році митна справа мало правове закріплення в проекті Конституції С. Дністрянського, як атрибут суверенітету держави. До жовтня 1921 р. на всьому кордоні СРСР функціонувало 44 прикордонних митних установи 3-х видів:

- митниці;
- митні спостереження;
- митні пости [7].

Перший радянський митний тариф був затверджений 9 березня 1922р. ВЦВК і РНК. 12 листопада 1922 р. було створено українське відділення Головного митного управління. 14 грудня 1924 р. був затверджений Митний статут СРСР, а 19 грудня 1928 р. постановою ЦВК і РНК СРСР був введений в дію Митний кодекс СРСР.

Робота митниці в післявоєнні роки була спрямована на відновлення народного господарства, зміцнювався кадровий склад митниць. Були сформовані щорічні всесоюзні курси підвищення кваліфікації працівників митних установ. У 50-ті, на початку 60-х років було видано ряд постанов та інструкцій, що регулюють питання пропуску через кордон вантажів, транспортних засобів, осіб та міжнародних поштових відправлень. У 1962 р. в Берліні підписали угоду про співробітництво і взаємодопомогу з митних питань між країнами. 5 травня 1964 р. був затверджений новий Митний кодекс, Президією Верховної Ради СРСР. Стрімко розвивалися економічні, туристичні, культурні, наукові, спортивні та інші зв'язки із зарубіжними країнами, ріс і обсяг роботи з виконання митних операцій. Малося ряд проблем: брак кадрів, відсталість митниці в технічному оснащенні, неолік оглядових приміщень в пунктах пропуску на державному кордоні [7]. Наступним етапом розвитку митної справи та митної політики є часи незалежної України.

Висновки. Таким чином, зважаючи на наведені основні факти з історії розвитку митної справи та митної політики України, можна виокремити наступні етапи періодизації:

- митна справа на українських землях в античну епоху;
- митна справа на українських землях в період Київської Русі;
- митна справа та митна політика у період феодалної роздробленості Київської Русі;
- митна справа та митна політика у часи козацтва в Україні

– стан митної справи та політики в умовах експансії українських земель;
– митна справа та політика української держави після I світової війни;
– митна справа та митна політика України у радянські часи;

– становлення та розвиток митної справи та митної політики незалежної української держави.

Однак, враховуючи обмеженість у фактах та пам'ятках з історії розвитку митної справи та митної політики України, дане питання залишається відкритим та дискусійним.

Література:

1. Маложон О. І. Історія виникнення і розвитку митної справи в Україні // Науковий вісник публічного та приватного права. – Випуск 2. – 2017. – С. 143-147.
2. Рудніченко Є. М. Генезис митної служби як суб'єкта економічної безпеки держави / Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – №24. – 2012. – С. 203-215.
3. Філіппова С. В. Дослідження розвитку митної справи в Україні / С. В. Філіппова, Є. І. Масленников // Наукові записки. Серія «Економіка». – Випуск 20. – 2012. – С. 98-101.
4. Кульчицький С. В. Періодизація історії України // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2011. – Т. 8 : Па – Прик. – С. 155.
5. Деркач Л. В. Українська митниця вчора, сьогодні, завтра / Л. В. Деркач. – К. : Державна митна служба України, 1998. – 510 с.
6. Таможенный Устав СССР. Утвержден ЦИК СССР 12 декабря 1924 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16967.htm>
7. Дмитрієв С. С. Виникнення та розвиток радянської митної системи / С. С. Дмитрієв // Соціалістичний митний контроль. – 1967. – №3-4. – С. 11.
8. Дубиніна А. А. Основи митної справи України: навч. посіб. / А. А. Дубиніна, С. В. Сорокіна. – К. : Професіонал, 2004. – 360 с.
9. Гребельник О. П. Митна справа : підручник / О. П. Гребельник. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 472 с.
10. Peter Robson. The economics of international integration. London. – Routledge, 1998. – 333 p.

References:

1. Malozhon, O. I. (2017). History of the emergence and development of the customs business in Ukraine. *Naukovyj visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*, vol.2, pp. 143-147.
2. Rudnichenko, Ye. M. (2012). The genesis of the customs service as the subject of economic security of the state. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryemnytstvo*, vol. 24, pp. 203-205.
3. Filippova, S. V. (2012). Research on the development of the customs business in Ukraine. *Naukovi zapysky. Seriya «Ekonomika»*, vol. 20, pp. 98-101.
4. Kul'chyts'kyj, S. V. (2011). Periodyzatsiia istorii Ukrainy [Periodization of the history of Ukraine], Naukova dumka, Kyiv, p.155.
5. Derkach, L. V. (1998). Ukrains'ka mytnytsia vchora, s'ohodni, zavtra [Ukrainian customs yesterday, today, tomorrow], Kyiv, p. 510.
6. Customs Charter of the USSR. Approved by the Central Electoral Commission of the USSR on December 12, 1924 [Online], available at: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16967.htm>
7. Dmytriiev, S. S. (1967). The emergence and development of the Soviet customs system. *Sotsialistychnyj mytnyj kontrol'*, vol.3-4, pp.11.
8. Dubynina, A.A. (2004). Osnovy mytnoi spravy Ukrainy [Fundamentals of Customs Affairs of Ukraine], Kyiv, Profesional, p. 360
9. Hrebel'nyk, O.P. (2014). Mytna sprava [Customs], Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury, p. 472
10. Robson, P. (1998). The economics of international integration. London, Routledge.

